

А.А. Стоянова

МЕТАЛЕВІ ПІДВІСКИ У ФОРМІ СОКИРОК ІЗ КРИМУ

У статті розглянуто хронологію, територію розповсюдження, проблему походження металевих сокироподібних підвісок із кримських пам'яток римського часу, подано їхню класифікацію та каталог.

У кримських поховальних комплексах часто трапляються різноманітні прикраси-амулету в вигляді сокири (кирки, секири, тесла), зроблені з різних матеріалів. Добре відомими є, наприклад, підвіски у формі дволезової сокири з гагату (Алексеева 1978, с. 19, тип 108). Дослідники, які згадують у своїх працях зазначені вироби, наводять коло аналогій, дібраних виключно за морфологічними ознаками, не акцентуючи увагу на матеріалі, з якого вони зроблені. У результаті, датування сокироподібних підвісок містить кілька століть, а територія їхнього розповсюдження виявляється занадто широкою (Богданова 1989, с. 50; Зубарь 1982, с. 102—103; Новиченкова 2002, с. 45). Такий підхід до вивчення цього типу прикрас видається не зовсім правильним. Підвіски-сокирки, виготовлені з різних матеріалів, несуть у собі, очевидно, однакове значення навантаження, але можуть відрізнятися хронологією і культурною належністю. Тому правильнішим убачається диференційований підхід до вивчення сокироподібних підвісок із металу, гагату, бурштину та інших матеріалів з урахуванням їхніх морфологічних особливостей.

Дослідження, в яких тією чи іншою мірою приділено увагу металевим підвіскам-сокиркам, — нечисленні. Як правило, це публікації розкопок пам'яток, що містять такі прикраси (Богданова 1989, с. 50; Высотская 1994, с. 129; Новиченкова 2002, с. 43; Рафалович 1986, с. 197, 198; Храпунов 2002, с. 47). Згадуються вони і в контексті аналізу інвентарю в узагальнювальних працях із черняхівської культури (Магомедов 2001, с. 71; Казанский, Мастыкова 1998, с. 102; Кропоткин 1978, с. 155), історії й археології сарматського населення Великої Угорської низовини (Vaday 1989, с. 54). Єдиним спеціальним дослідженням є публікація А. Коковського. У ній враховано підвіски з Центральної і Південно-Східної Європи, серед яких є кілька кримських екземплярів. Беручи до уваги важливість цієї статті для на-

шого дослідження, слід, утім, зазначити, що деякі висновки автора щодо кримських знахідок вимагають коригування. У цій самій праці подано короткий нарис західноєвропейської історіографії питання (Kokowski 1998).

Усього в Криму відомо 46 металевих сокироподібних підвісок¹. За особливостями форми їх можна розподілити на три типи.

Тип 1. Підвіски у вигляді дволезової сокири-секири. Обидва леза розташовані в одній площині, канал отвору знаходиться в центрі, у найширшому місці поперечного перетину. Довжина підвісок — 1,85—3,0 см. Тип представлений трьома екземплярами. Дві бронзові підвіски знайдено в Херсонесі (Зубарь 1982, рис. 86, 1, 2) (рис. 1, 1, 2), одну залізну — у пізньоскіфському могильнику в с. Кольчугіне (Храпунов, Масякин, Мульд 1997, с. 99, рис. 20, 5) (рис. 1, 3).

Тип 2. Підвіски у вигляді дволезової сокири-кирки. Леза розташовані у двох площинах, перпендикулярних одна до одної, канал отвору — у центрі. Довжина виробів — 2,1—3,7 см. До цього типу належать 20 екз.: Біляус — 1 (Степи... 1989, табл. 51, 22) (рис. 1, 11), Гурзуфське Сідло — 2 (Новиченкова 2002, с. 45, рис. 17, 15) (рис. 1, 19), Завітне — (Богданова 1989, табл. XV, 7)²

¹ Нами враховано лише ті екземпляри, що впевнено можна зарахувати до відповідної групи прикрас. У деяких випадках підвіски, названі сокироподібними, насправді такими не є. Наприклад, Т.Н. Высотська до них зараховує виріб завдовжки 8 см, один кінець якого «заострен в виде клюва, второй имеет форму человеческой руки» (Высотская 1994, с. 129, табл. 27, 7, 8 (19?)). З рисунка не зовсім зрозуміло, про що йдеться. Як сокироподібні підвіски Е.А. Симонович розглядає виріб, що за описом поховання позначений як «неясный предмет с бусиной», та випадкову знахідку, яка за формою досить віддалено нагадує сокиру (Симонович 1983, с. 73, 99, табл. XLV, 5, 19).

² Н.А. Богданова опублікувала дві підвіски із Завітного. Про існування ще двох екземплярів, посилаючись на звіти, повідомив К. Фірсов, за що висловлюємо йому щирий подяку.

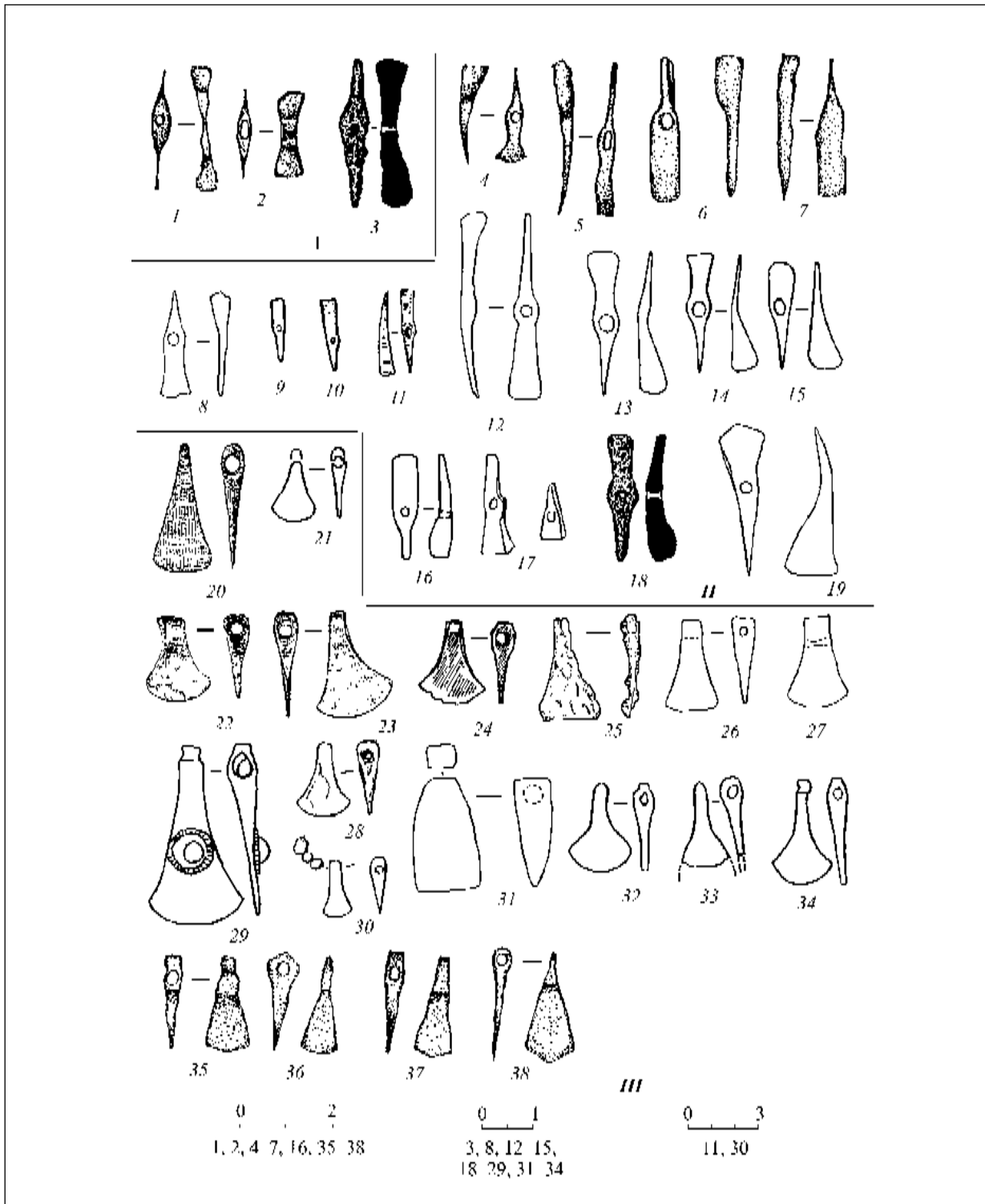

Рис. 1. Сокироподібні металеві підвіски з Криму: I — тип 1, II — тип 2, III — тип 3; 1, 2, 4–7, 12, 35–38 — Херсонес; 3, 18 — Кольчугине; 8, 26, 29, 31–34 — Совхоз 10; 9, 10, 16 — Усть-Альма; 11 — Біляус; 13–15 — Левадки; 17 — Завітне; 19 — Гурзуфське Сідло; 20–24, 28 — Дружне; 25 — Красна Зоря; 30 — Неаполь скіфський; 27 — Пантікапей (1, 2, 4–17, 21–24, 26, 28–30, 33–38 — бронза; 3, 18, 19, 31 — залізо; 20, 32 — срібло; 27 — золото)

(рис. 1, 17), Кольчугіне — 1 (Храпунов, Масыкин, Мульд 1997, с. 99, рис. 20, 4) (рис. 1, 18), Левадки — 3 (Матеріали розкопок І.М. Храпунова в 1999 р.) (рис. 1, 13–15), Совхоз 10 — 1 (Наці-

ональний заповідник «Херсонес Таврійський», інв. № 705/36572) (рис. 1, 8), Усть-Альма — 3 (Высотская 1994, с. 177, табл. 32, 42, 45; Zaitsev 2002, s. 42, fig. 1, 3) (рис. 1, 9, 10, 16), Херсонес — 5

(Зубарь 1982, рис. 68, 3—5, 7)³ (рис. 1, 4—7, 12). Підвіски з Гурзуфського Сідла і могильника Кольчугіне зроблені із заліза, решта — із бронзи.

Підвіски типів 1 і 2 існували на одній території одночасно. Про це свідчить, зокрема, факт знахідок виробів обох типів у могильнику Кольчугіне, де вони супроводжували похованого Х у склепі 10. Поховання в склепі були зроблені у другій половині I ст. до н. е. — I ст. н. е., причому кістяк, на якому було знайдено сокироподібні підвіски, розташовувався в нижньому ярусі, на підлозі (Храпунов, Мясякин, Мульд 1997, с. 84, 124). Залізні підвіски зі святилища Гурзуфське Сідло було виявлено в шарах ритуального комплексу з ямами, що містили інвентар другої половини I ст. до н. е. — середини II ст. н. е. (Новиченкова 2002, с. 144, 145). Другою половиною I ст. до н. е. — першою половиною II ст. н. е. датується склеп № 20 із Левадків. Поховання в могилі № 510 Усть-Альмінського некрополя було зроблене в II ст. н. е. (Zaitsev 2002, s. 42). До перших століть нашої ери належать, імовірно, і два інші поховання з підвісками-сокирками з Усть-Альми: в одному з них знайдено браслет із закінченнями у вигляді зміїних голівок і дзеркало так званого сарматського типу з бічною петлею (Высотская 1994, табл. 32). Такі дзеркала існували в Північному Причорномор'ї з кінця I ст. н. е. до кінця III ст. н. е. (Абрамова 1971, с. 129—131; Хазанов 1963, с. 66, 67). З огляду на те, що в середині III ст. н. е. Усть-Альмінський некрополь вже не використовували, час потрапляння підвісок у комплекси обмежується кінцем I — першою половиною III ст. н. е. Три підвіски із Завітного пов'язані з похованнями I — середини II ст. н. е.⁴ Кінцем I — початком II ст. н. е. датуються останні поховання Біляуського могильника (Дашевская 1991, с. 55). Зв'язок інших підвісок із конкретними поховальними комплексами встановити не вдалося, і поки що доводиться лише констатувати факт їхньої присутності в похованнях римського часу.

Усі пам'ятки, з яких походять сокироподібні підвіски обох типів, за винятком Біляуса і Гурзуфського Сідла, розташовані в Південно-Західному Криму (рис. 2). Морфологічна ідентичність виробів типу 2 та концентрація знахідок на порівняно невеликій території дають змогу говорити про єдиний центр їхнього виробництва, яким, імовірно, був Херсонес. Про це свідчать кілька здогадів. По-перше, з Херсонесом пов'язана найбільша кількість виявлених підвісок

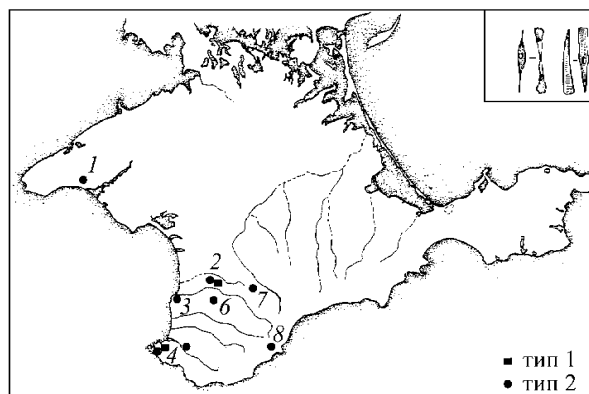

Рис. 2. Поширення підвісок типів 1 і 2: 1 — Біляус; 2 — Кольчугіне; 3 — Усть-Альма; 4 — Херсонес; 5 — Совхоз 10; 6 — Завітне; 7 — Левадки; 8 — Гурзуфське Сідло

цього типу. По-друге, серед врахованих В.М. Зубарем і В.Ф. Мещеряковим екземплярів один, що не має каналу отвору, є, напевно, заготовкою чи незакінченою підвіскою (Зубарь, Мещеряков 1983, рис. 5, 8) (рис. 1, 7). По-третє, мініатюрні вироби дуже схожі на реальні інструменти, якими користувалися античні майстри (Сокольский 1971, с. 52, 53, рис. 1; табл. XXI, 8). Про виготовлення прикрас-сокирок типу 2 у грецькому центрі свідчить також присутність цих речей серед вотивного інвентарю святилища поблизу Гурзуфського Сідла, що складалося, головним чином, з предметів античного виробництва (Новиченкова 2002, с. 129, 130). Сам звичай використання подібних підвісок як прикрас-амулетів, імовірно, також має корені в античній традиції — близькі за формою підвіски-кирки відомі на території Італії (Зубарь, Мещеряков 1983, с. 109, рис. 6, 9).

Дещо складнішою є ситуація щодо прикрас типу 1. Нечисленність цих предметів не дозволяє зробити конкретні висновки про їхнє походження. Можливо, вони також були виготовлені в Херсонесі: принаймні, два з трьох відомих екземплярів знайдено саме там. У той же час, подібну підвіску у вигляді подвійної сокири виявлено в кургані неподалік від станиці Курджипської в Прикубанні (ОАК за 1896 г., с. 156, рис. 524). Щоправда, від кримських вона відрізняється наявністю петельки для підвішування, розташованої в центрі. Привертає увагу й морфологічна однотипність металевих амулетів та дволезових сокир, зроблених з гагату і поширених, переважно, на Боспорі в I—II ст. н. е. (Алексеева 1978, с. 19, тип 108).

Проте факт співіснування в Південно-Західному Криму підвісок обох типів очевидний. Виходячи з датування комплексів, де їх було знайдено, їхнє побутовання на півострові датується кінцем I ст. до н. е. — першою половиною II ст. н. е.

³ Один екземпляр (рис. 1, 12), не врахований В.М. Зубарем, було знайдено у фондах Херсонеського музею, інв. № 4799.

⁴ Інформацію люб'язно надав К. Фірсов.

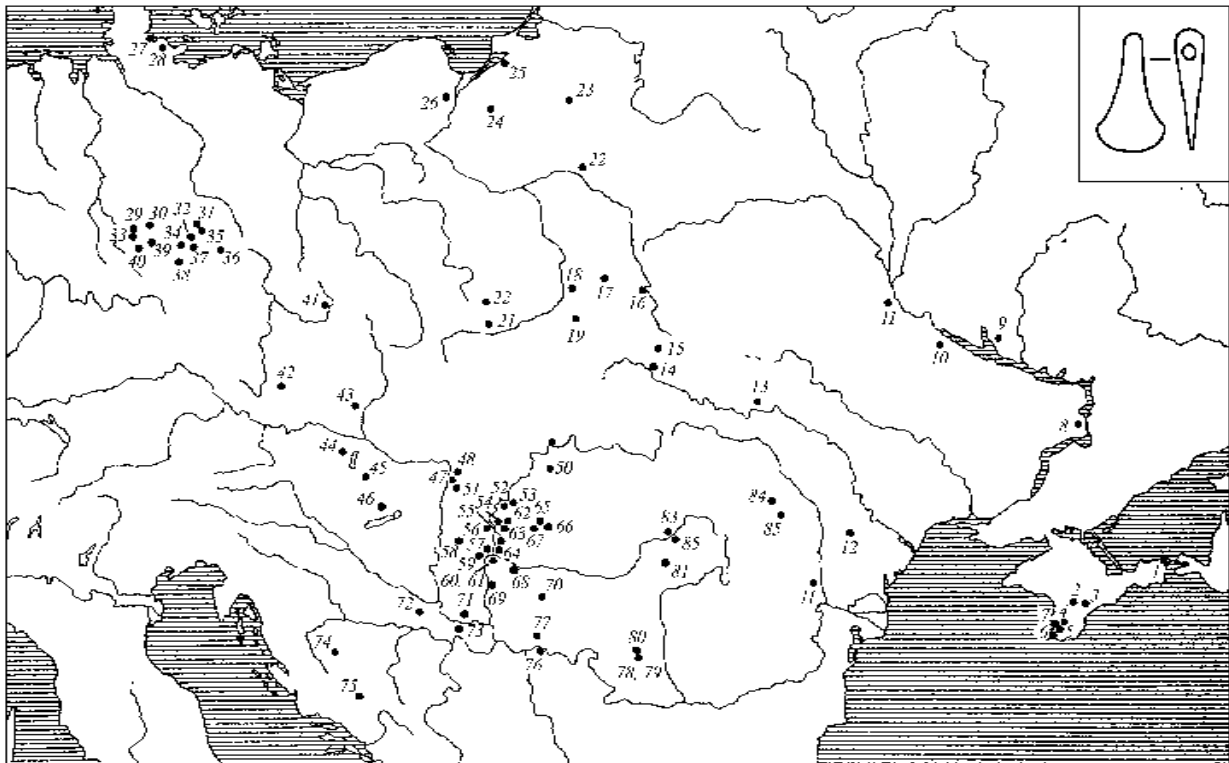

Рис. 3. Поширення підвісок типу 3 (за А. Коковським з додатками автора): 1 — Пантікапей; 2 — Дружне; 3 — Неаполь скіфський; 4 — Красна Зоря; 5 — Совхоз 10; 6 — Херсонес; 7 — Бельбек IV; 8 — Августинівка; 9 — Градижськ; 10 — Леськи; 11 — Вільшанка; 12 — Данчени; 13 — Теремці; 14 — Bovšiv; 15 — Psary; 16 — Gródek nad Bugiem; 17 — Krasnystaw; 18 — Gościeradów; 19 — Bieliny; 20 — Podzamcze; 21 — Jakuszowice; 22 — Brulino-Koski; 23 — Grunajki; 24 — Niedanowo; 25 — Otten; 26 — Maly Garc; 27 — Bordesholm; 28 — Bosau; 29 — Körner; 30 — Hassleben; 31 — Schkortleben; 32 — Mattstedt; 33 — Schlotheim; 34 — Bilzingsleben; 35 — Weißenfels; 36 — Langendorf; 37 — Großbromstedt; 38 — Dienstedt; 39 — Wechmar; 40 — Mühlberg; 41 — Plotiště; 42 — Měcholupy; 43 — Smolin; 44 — Schützen am Gebirge; 45 — Rábapordány; 46 — Kapolcson; 47 — Valko; 48 — Szentendre; 49 — Mád; 50 — Felsőjózsza; 51 — Ócsa; 52 — Tiszafoldvár; 53 — Törökszentmiklos-Surján-Újtelep; 54 — Bökény-Mindszent; 55 — Szegvár; 56 — Endrőd-Kocsorhegy; 57 — Tape-Malajdok; 58 — Kiskörös-Csukástó; 59 — Szeged-Óthalom; 60 — Szőreg; 61 — Szőreg-Ivan-Ziegelfabrik; 62 — Szentes-Ecser; 63 — Dóc; 64 — Hodmezovasarhely; 65 — Békés-Vizebánom; 66 — Kőrögyszentgyörgy; 67 — Kétegyhaza; 68 — Kiszombor; 69 — Novi Knezevac; 70 — Reča; 71 — Keve; 72 — Tekije; 73 — Banatski Karlovac; 74 — Vršac; 75 — Obrovec; 76 — Bare; 77 — Jermenovici; 78 — Poiana-Gori; 79 — Poiana-Rovinari; 80 — Poiana; 81 — Sibiu-Gusterita; 82 — Tîgru Mureș; 83 — Sîntana de Mureș; 84 — Văleni; 85 — Racatau-Cetatuie

Тип 3. Підвіски у вигляді однолезової провушиної клиноподібної сокири. Довжина виробів — 1,4—3,8 см. До цього типу належить 21 екз. Найбільшу кількість їх виявлено в могильниках Совхоз 10 (рис. 1, 26, 29, 31—34) і Дружне (рис. 1, 20—24, 28) — по 6 екз.⁵ Одна підвіска з Совхозу 10 прикрашена вставкою з темно-синього скла, обрамленою рубчастим дротом (Айбабин 1995, с. 91, рис. 10, 19;

⁵ О.М. Алексеева до свого зводу античного намиста включила лише 4 екз. з могильника Совхоз 10 (Алексеева 1982, с. 26, тип 28). У фондах Херсонеського музею ми виявили ще 4 екз: два з них належать до типу 3 (рис. 1, 26, 31), один — до типу 2 (рис. 1, 8), одна підвіска, що не збереглася, лише згадується в описі комплексу. Виявилось також, що номери поховань, до складу інвентарю яких входили враховані О.М. Алексеевою прикраси, не відповідають дійсності. Реальне співвідношення сокироподібних підвісок із Совхоза 10 з комплексами наведено в каталозі.

Алексеева 1982, с. 26, тип 28; Храпунов 2002, рис. 68, 4; 73, 18; 104, 8; 143, 10; 211, 9). Чотири підвіски знайдено в Херсонесі (Зубарь 1982, рис. 68, 8—11) (рис. 1, 35—38), дві — у могильнику Бельбек IV⁶ (рис. 1, 39, 40), по одній — у Пантікапеї (ОАК за 1897 р., с. 35, 36, рис. 109) (рис. 1, 27), Неаполі скіфському (Сымонович 1983, с. 66, табл. ХІ, 14) (рис. 1, 30), могильнику Красна Зоря (Пуздоровский, Зайцев, Неневоля 2001, с. 32, рис. 2, 23) (рис. 1, 25). Більшість підвісок зроблені з бронзи, дві — зі срібла, по одній — із золота й заліза.

Крим був південно-східною периферією ареалу підвісок цього типу. На схід від півострова виявлено лише один екземпляр — у могильнику Чмі I в Осетії (Абрамова 1997, с. 131, рис. 62, 14). Основна ж маса аналогій зосереджена в

⁶ Дякуємо Д.В. Журавльову за надану інформацію.

Центральній Європі (рис. 3). На півночі територія їхнього поширення сягала Шлезвіг-Гольштейна (Gebers, Hinz, Drenhaus 1977, bd. 34), на заході — Бургундії (Казанский, Мастыкова 1998, с. 122, рис. 15, 9), на півдні — Далмації. Знайдені в цих областях підвіски датуються V — початком VI ст.

Найранніші комплекси з виробами типу 3 належать до кінця I ст. до н. е. — I ст. н. е. Це скарби срібних речей з території середнього Подунав'я, як вважають — гето-дакійського походження (Gebers, Hinz, Drenhaus 1977, s. 32; Kokowski 1998, s. 102, 104), і верхні шари поселення Заргідава в Дакії (Ursachi 1995, s. 239, 240, abb. 208, 6, 11, 17, 16). Виявлені в них мініатюрні сокирки з асиметричним лезом (ця риса відрізняє їх від інших, пізніших, екземплярів) і сильнопрофільованим вушком були підвішені на кільця, що заходили одне за одне з перемотаними кінцями. Підвіски зі скарбів були прикріплені за допомогою таких кілець до браслетів і посуду. У наступні два століття сокироподібні підвіски типу 3 поширюються на значній території — у сарматському Алфельде, у культурах германського кола, у балтів.

Більшість кримських екземплярів датуються IV ст. н. е., деякі — з Красною Зорі й Дружного — другою половиною III—IV ст. н. е. (Айбабин 1997, с. 91; Пуздровский, Зайцев, Неневоля 2001, с. 32). Лише 4 підвіски можуть бути пов'язані з раннішим періодом. Одна з них супроводжувала дитину, поховану в підбійній могилі № 52 зі Східного некрополя Неаполя скіфського (Сымонович 1983, с. 66) (рис. 1, 30). Інвентар, крім підвіски, представлений кількома намистинами широкого хронологічного діапазону. Амулет можна датувати I — першою половиною III ст. н. е.: підбійні могили з'являються на некрополі в I ст. н. е., а припинення використання могильника в середині III ст. н. е. виключає можливість потрапляння підвіски в поховання пізніше цього часу. Другий ранній екземпляр пов'язаний із підбійною могилою № 115 із Совхозу 10 (рис. 1, 29). До складу інвентарю цього комплексу входила лучкова підв'язна фібула варіанту 4 серії I. Такі застібки в Північному Причорномор'ї були поширені в другій половині II — першій половині III ст. н. е. (Амброз 1966, с. 50; Скрипкин 1977, с. 101—107). Дата формування комплексів із сокироподібними підвісками з Бельбеку IV вкладається в межі другої чверті I — першої половини III ст. н. е. (Ахмедов, Гущина, Журавлев 2001, с. 175).

У літературі сокироподібні підвіски типу 3 почасти фігурують під назвою «сокирки» чи «молоточки Тора», що відбиває погляд на них як на предмети германського походження (Кропоткин 1978, с. 155; Магомедов 2001, с. 71; Рафалович

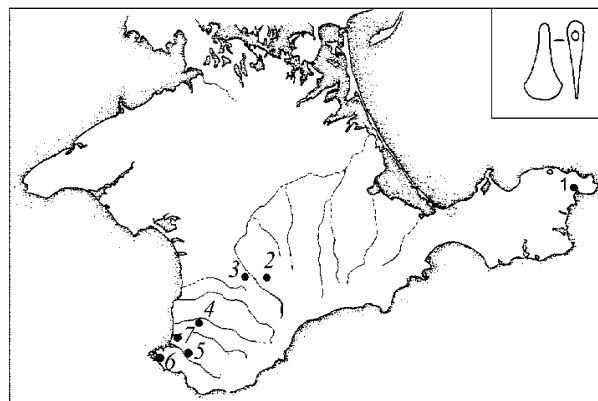

Рис. 4. Поширення підвісок типу 3 в Криму: 1 — Пантікапей; 2 — Дружне; 3 — Неаполь скіфський; 4 — Красна Зоря; 5 — Совхоз 10; 6 — Херсонес; 7 — Бельбек IV

1986, с. 197). Появу таких прикрас-амулетів у Північному Причорномор'ї, зокрема в Криму, пов'язують із просуванням готів (Kazanski 2002, s. 407, 408)⁷, що цілком можна припустити з огляду на хронологічний і географічний контекст знахідок більшості цих речей на півострові (рис. 4). Однак виступивши поширювачами «моди» на амулети-сокирки, германці навряд чи були її творцями. В ареалі підвісок цього типу виділяються два райони їхньої особливої концентрації — Середнє Подунав'я і межиріччя Везера й Ельби в Центральній Німеччині (Gebers, Hinz, Drenhaus 1977, abb. 13; Kokowski 1998, рис. 2; Vaday 1989, abb. 6) (рис. 3). Перший представлений в основному сарматськими похованнями Великої Дунайської низовини. Тут такі підвіски починають використовувати в II ст. н. е. (Vaday 1989, s. 54, abb. 6). До ще раннішого часу, як було зазначено, належать знахідки з гето-дакійських пам'яток.

Значна частина підвісок з розглянутого регіону належить до типу 1, за класифікацією А. Коковського (Kokowski 1998, s. 101). До цього ж типу автор зарахував і підвіски з Криму, зокрема з Херсонеса, помилково датуючи їх I ст. до н. е. — I ст. н. е. Спираючись на хронологію і склад скарбів із Текійє та Бара, де було знайдено такі прикраси, А. Коковський визначає цей тип підвісок як «антично-гетський». На його думку, антична (грецька) традиція використання сокироподібних підвісок поширилася серед населення Великої Дунайської низовини завдяки посередництву гетів чи сарматів, що мешкали у сусідстві з грецькими центрами (Kokowski 1998, s. 102). Проте в античних містах Північно-

⁷ М. Казанський зарахував підвіски типу 3 з Південно-Західного Криму до черняхівської групи речей, датовавши її IV ст. н. е. Проте в черняхівській культурі мініатюрні «сокирки Тора» є поодинокими, а комплекси, що їх включають, належать до періодів розквіту і фіналу цієї культури — синхронні кримським.

Західного Причорномор'я, звідки могло відбуватися це запозичення, металеві сокироподібні підвіски не відомі. Немає їх і в сарматських старожитностях. Позаяк наявність таких прикрас у гето-дакійських пам'ятках кінця I ст. до н. е. — I ст. н. е. дає певні підстави припускати їхнє північнофракійське походження.

У германських племен Центральної Європи підвіски-сокирки типу 3 поширюються пізніше, в періоді C2. Пам'ятками цього періоду, серед яких — опорні поховання з могильників Хасслебен і Діенстед, представлений другий район їхньої концентрації (Godiowski 1970, s. 69, 70, pl. XV, 15; Tempelmann-Maczynska 1985, s. 84, 85, abb. 15). До періоду C2 належить значна частина датованих комплексів із такими підвісками з території поширення культур германського кола — сучасної Німеччини, Польщі, України і Румунії (Kokowski 1998, s. 101). Вочевидь, до германців сокироподібні підвіски потрапили в результаті активних контактів із сарматами Алфьольда (Kulcsar 1997).

Слід зазначити, що морфологічно підвіски з межиріччя Везера й Ельби відрізняються від середньодунайських: вони мають «якореподібну» форму, сильно відігнуті краї леза, масивне, часто сильно профільоване, вушко для підвішування. Специфіка форми, ареал і досить вузький хронологічний діапазон їхнього побутування (фаза C2) зумовили виділення цих підвісок в особливий тип, який А. Коковський назвав «полабським» (Kokowski 1998, s. 101, 102). Не виключено, що прототипом цих металевих прикрас могли бути подібні підвіски з бурштину, що поширилися в Центральній Європі в періоді C1—C2. Деякі з них є абсолютними аналогами сокироподібних амулетів із бронзи та срібла (Kokowski 1998, s. 102; Tempelmann-Maczynska 1985, s. 86, taf. 18, 474). У германців Поельб'я своєрідним є і спосіб носіння сокироподібних підвісок. Якщо в сарматських похованнях Подунав'я, як і в Криму, такі прикраси трапляються в одному, іноді двох екземплярах, то в германців вони разом з намистинами складають короткі низки намиста (Казанський, Мاستыкова 1998, рис. 15, 9; Gebers, Hinz, Drenhaus 1977, s. 26, abb. 12d; Godiowski 1970, pl. XV, 15; Kokowski 1998, rys. 4). Щоправда, зберігається характерна для північних фракійців і сарматів традиція носити амулети-сокирки на кільцях із перев'язаними кінцями, або, рідше, на дроті зі спірално закрученими кінцями.

Характер поширення металевих сокироподібних підвісок у Криму відбиває етнічні процеси, що відбувалися на півострові за римських часів. Підвіски з'являються тут у I ст. до н. е. і спочатку мають вигляд дволезових кирки й секири. Обмежений район їхнього поширення дозволяє припускати місцевий, греко-скіфський, характер «моди» на ці прикраси,

«законодавцем» якої виступав, очевидно, Херсонес. У II ст. н. е. такі підвіски поступово виходять з ужитку, ймовірно, у зв'язку з масовим розселенням на півострові сарматів, які принесли свої культури і традиції прикрашання одягу.

У другій половині III—IV ст. н. е. на території Криму поширюються вироби у вигляді мініатюрної однолезової клиноподібної сокирки. Появу підвісок цього типу в Північному Причорномор'ї пов'язують із просуванням германців, які, вочевидь, запозичили їх у північнофракійських племен за посередництва сарматів Великої Дунайської низовини. Втім, за такої атрибуції однолезових сокироподібних підвісок привертає увагу факт використання цих речей мешканцями Криму до масового розселення на півострові германських племен, що писемні джерела фіксують із середини III ст. н. е.: екземпляри з могильників Неаполя скіфського, Совхоза 10 і Бельбека IV датуються раннішим часом — I—першою половиною III ст. н. е. У той період аналогічні однолезові підвіски-сокирки відомі лише на території Середнього Подунав'я, звідки, ймовірно, вони й потрапили до Криму. Хто був їхнім транслятором, упевнено сказати важко. Можливо, це сармати Дунайсько-Тиського межиріччя. Не виключена вірогідність участі в цьому процесі германців, які мешкали у сусідстві з сарматськими племенами на території Великої Дунайської низовини та активно з ними взаємодіяли. У цьому разі згадані сокироподібні амулети можуть доповнити низку предметів, що свідчать про проникнення якоїсь групи германців у Крим раніше середини III ст. н. е. (Храпунов 2003, с. 346).

Каталог сокироподібних підвісок із Криму

1. *Біляус*. 1 екз. Бронза. Тип 2. Номер поховання не зазначено. Могильник функціонував із II ст. до н. е. до I ст. н. е. (Степи... 1989, табл. 51, 22). Рис. 1, 11.
2. *Гурзуфське Сідло*. 2 екз. Залізо. Тип 2. Ритуальний комплекс з ямами, друга половина I ст. до н. е. — середина II ст. н. е. (Новиченкова 2002, с. 45, рис. 17, 15). Рис. 1, 19.
3. *Дружне*. 6 екз., по одному в кожному похованні. Усі підвіски належать до типу 3 (Айбабин 1995, с. 91, рис. 10, 19; Храпунов 2002, с. 15, 67, рис. 68, 4; рис. 73, 18; рис. 73, 18; рис. 104, 8; рис. 143, 10; рис. 211, 9).
Пох. № 1 (1984). Бронза. Склеп другої половини III—IV ст. Рис. 1, 24.
Пох. № 2. Бронза. Склеп IV ст. н. е. Рис. 1, 28.
Пох. № 3. Бронза. Склеп IV ст. н. е. Рис. 1, 21.
Пох. № 21. Бронза. Склеп IV ст. н. е. Рис. 1, 22.
Пох. № 58. Бронза. Склеп IV ст. н. е. Рис. 1, 23.
Пох. № 87. Срібло. Склеп другої половини IV ст. н. е. Рис. 1, 20.

4. *Завітне*. 4 екз. Бронза. Тип 2. Три комплекси з чотирьох датуються I — серединою II ст. н. е. (Богданова 1989, с. 50, табл. XV, 7). Рис. 1, 17.
5. *Керч*. 1 екз. Золото. Тип 3. Розкопки 1896 р. Знайдена в насипі кургану на схилі м. Митридат з основними похованнями кінця V ст. до н. е. (Отчет... 1898, с. 35, 36, рис. 109). Рис. 1, 27.
6. *Красна Зоря*. 1 екз. Тип 3. Пох. № 34, середина — друга половина III ст. н. е. (Пуздровский, Зайцев, Неневоля 2001, с. 32, рис. 2, 23). Рис. 1, 25.
7. *Кольчугіне*. 2 екз. Залізо. Типи 1, 2. Склеп № 10, друга половина I ст. до н. е. — I ст. н. е. (Храпунов, Мясякин, Мульд 1997, с. 84, рис. 20, 4, 5). Рис. 1, 3, 18.
8. *Левадки*. 3 екз. Бронза. Тип 2. Склеп № 20, друга половина I ст. до н. е. — перша половина II ст. н. е. Рис. 1, 13—15.
9. *Неаполь скифський*. 1 екз. Бронза. Тип 3. Підбійне поховання № 52, I — середина III ст. н. е. (Сымонович 1983, с. 66, табл. XLV, 14). Рис. 1, 30.
10. *Совхоз 10*. 8 екз., по одному в кожному комплексі. Пох. № 38, підбійне. Інв. № 20/36562 (Національний заповідник «Херсонес Таврійський»). Бронза. Тип 3. Рис. 1, 33.
Пох. № 78, підбійне, у комплексі з монетою Ліцинія (306—328 рр.). Інв. № 184/36572. Срібло. Тип 3, рис. 1, 32.
Пох. № 115, підбійне, у комплексі з лучковою підв'язною фібулою варіанта 4 серії I за А.К. Амброзом, друга половина II — перша половина III ст. н. е. Інв. № 430/36572. Бронза, прикрашена вставкою із синього скла. Тип 3. Рис. 1, 29.
Пох. № 172, підбійне. Поховання супроводжу-
- валося бронзовою смичковою фібулою і браслетом з кінцями у вигляді зміїних голів, що може свідчити про III ст. н. е. як верхню хронологічну межу комплексу. Інв. № 705/36572. Бронза. Тип 2. Рис. 1, 8.
Пох. № 177, підбійне. Інв. № 730/36572. Бронза. Тип 3. Рис. 1, 34.
Пох. № 192, підбійне, комплекс із бурштиновими вісімкоподібними підвісками. У Криму вони характерні для IV ст. н. е. Інв. № відсутній. Бронза. Тип 3. Рис. 1, 26.
Пох. 244, підбійне. Інв. № відсутній. Бронза. Тип не визначено.
Кам'яний ящик № 2, урна 3, комплекс із херсонеською монетою другої половини III ст. н. е. Інв. № відсутній. Залізо. Тип 3. Рис. 1, 31.
11. *Усть-Альма*. 3 екз. Бронза. Тип 2. Пох. № 93, 94, 510. Перші століття н. е. (Высотская 1994, табл. 32, 42, 45; Zaitsev 2002, s. 42). Рис. 1, 9, 10, 16.
12. *Херсонес*. 13 екз. Бронза. Походять з розкопок В. В. Косцюшко-Валюжинича, комплекси не визначені. Тип 1 — 2 екз., рис. 1, 1, 2 (Зубарь 1982, рис. 68, 1, 2; Зубарь, Мещеряков 1983, рис. 5, 1, 4); тип 2 — 5 екз., рис. 1, 4—7 (Зубарь 1982, рис. 68, 3—5, 7; Зубарь, Мещеряков 1983, рис. 5, 3, 5, 6), рис. 1, 12 (інв. № 4799); тип 3 — 4 екз., рис. 1, 35—38 (Зубарь 1982, Рис. 68, 8—11; Зубарь, Мещеряков 1983, рис. 5, 7—10). Ще дві бронзові підвіски неможливо зарахувати до якогось типу: одну знайшов В.В. Косцюшко-Валюжинич (Зубарь 1982, рис. 68, 6), інша походить зі «склепу Московського археологічного інституту», розкопаного Р.Х. Лепером у 1910 р. (Лепер 1927, с. 248).

- Абрамова М.П.* Зеркала горных районов Северного Кавказа в первые века н. э. // История и культура Восточной Европы по археологическим данным. — М., 1971.
- Абрамова М.П.* Ранние аланы Северного Кавказа III—IV вв. н. э. — М., 1997.
- Айбабин А.И.* Раскопки могильника Дружное в 1984 г. // МАИЭТ. — 1995, Вып. 4.
- Алексеева Е.М.* Античные бусы Северного Причерноморья. — М., 1978.
- Амброз А.К.* Фибулы юга Европейской части СССР. — М., 1966.
- Ахмедов И.Р., Гуцина И.И., Журавлев Д.В.* Богатое погребение II в. н. э. из могильника Бельбек IV // Поздние скифы Крыма. — М., 2001.
- Богданова Н.А.* Могильник первых веков н. э. у с. Заветное // Археологические исследования на юге Восточной Европы. — М., 1989.
- Высотская Т.Н.* Усть-Альминское городище и некрополь. — К., 1994.
- Дашевская О.Д.* Поздние скифы в Крыму. — М., 1991.
- Зубарь В.М.* Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э. — К., 1982.
- Зубарь В.М., Мещеряков В.Ф.* Некоторые данные о верованиях населения Херсонеса // Население и культуры Крыма в первые века н. э. — К., 1983.
- Казанский М.М., Мاستыкова А.В.* Германские элементы в культуре населения Северного Кавказа в эпоху Великого переселения народов // Историко-археологический альманах. — Армавир—Москва, 1998. — № 4.
- Кропоткин В.В.* Черняховская культура и Северное Причерноморье // Проблемы советской археологии. — М., 1978.
- Лепер Р.Х.* Дневник раскопок херсонесского некрополя // Херсонесский сборник. — 1927, Вып. 2.
- Магомедов Б.* Черняховская культура. Проблема этноса. — Lublin, 2001.
- Новиченкова Н.Г.* Устройство и обрядность святилища у перевала Гурзуфское Седло. — Ялта, 2002.
- ОАК* за 1896 г. — СПб., 1897.

- ОАК* за 1897 г. — СПб., 1898.
ОАК за 1897 г. — СПб., 1898.
Пуздровский Е.А., Зайцев Ю.П., Неневоля И.И. Новые памятники III—IV вв. н. э. в Юго-Западном Крыму // МА-ИЭТ. — 2001, Вып. 8.
Рафалович И.А. Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. — Кишинев, 1986.
Скрипкин А.С. Фибулы Нижнего Поволжья (по материалам сарматских погребений) // СА. — 1977, № 2.
Сокольский Н.И. Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья. — М., 1971.
Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. — М., 1989.
Сымонович Э.А. Население столицы позднескифского государства. — К., 1983.
Хазанов А.М. Генезис сарматских бронзовых зеркал // СА. — 1963, № 4.
Храпунов И.Н. Могильник Дружное. — Lublin, 2002.
Храпунов И.Н. Новые данные о сармато-германских контактах в Крыму (по материалам раскопок могильника Нейзац) // Боспорские исследования. — 2003, Вып. 3.
Храпунов И.Н., Масякин В.В., Мульд С.А. Позднескифский могильник у с. Кольчугино // Бахчисарайский историко-археологический сборник. — 1997, Вып. 1.
Gebers W., Hinz H., Drenhaus U. Ein Körpergrab der Völker — wanderungszeit aus Bosau Kr. Ostholstein // Offa. — 1977, Bd. 34.
Godłowski K. The chronology of the Late Roman and Early migration periods in Central Europe. — Kraków, 1970.
Kazanski M. Les antiquites germaniques de L'epoque Romaine tardive en Crimée et dans la region de la Mer D'Azov // Ancient west and east. — 2002. — Vol. 1, № 2.
Kokowski A. Metalowe wisioriki w kształcie topora na terenie Barbaricum na północ i północny-wschód od limesu rzymskiego, w okresie rzymskim i we wczesnym okresie wędrówek ludów // 20 lat archeologii w Masłomęczu. Weterani I. — Lublin, 1998.
Kulcsar V. New data of the Germanic-sarmatian border contacts in Northern Hungary // Acta musei prololissensis. — Vol. XXI. — Zaláu, 1997.
Tempelmann-Maczynska M. Perlen der römischen Kaiserzeit und frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. — Mainz am Rhein, 1985.
Ursachi V. Zargidava. Cetatea dacică de la Brad. — București, 1995.
Vaday A.H. Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok // Antaeus communications ex Instituto archaeologico Academiae scientiarum Hungaricae, 17, 18. — Budapest, 1989.
Zaitsev Y. Imported Lamps and Candelabra from Ust'-Alma Necropolis // Fire, Light and Light Equipment in the Graeco-Roman World. — London, 2002.

Одержано 02.04.2004

А.А. Стоянова

МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ ПОДВЕСКИ В ФОРМЕ ТОПОРИКОВ ИЗ КРЫМА

Статья посвящена металлическим подвескам в виде топориков из крымских памятников римского времени. Всего описано 46 экземпляров, составляющих 3 типа. Первые два типа представлены подвесками в виде двухлезвенных топориков, бытовавших у греко-скифского населения Юго-Западного Крыма в конце I в. до н. э. — первой половине II в. н. э. Третий тип объединяет украшения в виде однолезвийного топора, распространившиеся в Северном Причерноморье под влиянием германцев. В Крыму подавляющее большинство этих подвесок происходит из комплексов второй половины III—IV вв. н. э. На основании анализа хронологии и географии подвесок этого типа предполагается их северофракийское происхождение.

А.А. Stoyanova

METAL AXE-SHAPED PENDANTS FROM THE CRIMEA

The article is devoted to metal pendants shaped as axes from the Crimean monuments of the Roman Period. All in all 46 samples of 3 types were described. The first two types are represented by pendants shaped as double-blade axes used by the Greek and Scythian population of the Southwestern Crimea in late I c. BC. — first half of the II c. AD. The third type includes single-blade-shaped adornments widely spread in the Black Sea North Region under the influence of the Germans. The overwhelming majority of these pendants in the Crimea come from the assemblages dating back from the second half of III—IV cc. AD. The chronological and geographical analysis of the pendants of this type enables to suggest their North Thracian origin.